

tidsskrift.dk

DE DANSKE NATIONALE TROPPERS DELTAGELSE I SYVAARSKRIGEN 1563-70

Historie/Jyske Samlinger, Bind Ny række, 3 (1954)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/ho/ho_nrk_0003-PDF/ho_nrk_0003_72984.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=72984>

pdf genereret den : 28/5-2008

DE DANSKE NATIONALE TROPPERS DELTAGELSE I SYVAARSKRIGEN 1563-70

Af Cecil W. Lebahn.

Da der i 1563 udbrød Krig i Norden mellem Danmark og Sverige, havde der i ca. 40 Aar hersket en usikker Fred mellem de to Riger, præget af gensidig Mistillid. Sverige var i Løbet af dette Tidsrum vokset frem til en større militær og økonomisk Magt end før. At det blev Danmark, der brød Freden, var bl. a. en Følge heraf, idet Kong Frederik den Andens Nerver ikke i det lange Løb kunde holde til den evige Frygt for et svensk Angreb¹⁾. Forholdene var gunstige for Danmark i Sommeren 1563, Landet havde opnaaet Alliancer med Polen og Lübeck, og samtidig var store Dele af den svenske Hær optaget i Finland af Erik den Fjortendes Opgør med Broderen Johan. En gunstigere Lejlighed til at opnaa en Afgørelse kunde vanskeligt tænkes. Hvorledes skulde Danmark militært set gribe denne Lejlighed?

Gustav Vasa havde i sin lange Regeringstid opbygget en national svensk Hær af betydelig Størrelse²⁾; dens Udvikling havde dog fulgt andre Retningslinjer end den danske, der i Slutningen af 1400-Tallet var blevet omdannet efter kontinentalt Mønster³⁾. Det svenske Fodfolk bestod fra gammel Tid af Skytter, et Forhold, der ikke ændredes i Gustav Vasas Tid, idet hans strategiske Defensiv udmærket lod sig udføre med saadanne Tropper, der benyttede sig af den rent svenske Bråttaktik: en taktisk Offensiv med Udnyttelse af de vanskelige Forhold, som tætte Skove og snævre Skovveje byder en ikke stedkendt, tungt udrustet og i Skovterrænet lidet bevægelig Angriber, saadan som netop en tysk Lejehær vilde være det. Under saadanne Forhold vilde f. Eks. Rytteri kun meget daarligt kunne gøre sig gældende, hvilket var saa meget vigtigere, som det svenske Skyttefodfolks Mangel paa Pikenerer ellers gjorde det til let Bytte i aabent Terræn.

Erik den Fjortendes Omslag til en aktiv Udenrigspolitik stillede langt større Krav til Hærens Kvantitet og Kvalitet. Den maatte nu kunne udføre offensive Operationer, optage Kampen i aaben Mark, med andre Ord maatte en Del af den udrustes og uddannes som tungt, pikebevæbnet Fodfolk. Dette Program var meget vanskeligt at drive frem i en Hær, der traditionelt udgjordes af let Infanteri, og ved Krigens Begyndelse

¹⁾ Colding 478. Om de i noterne anvendte forkortelser se Litteratur- og Kildelisten.

²⁾ Ca. 15000 Mand ved Gustav Vasas Død, ca. 28500 Mand ved Mobiliseringen i 1563. Sveriges Krig I 67 og 74—75.

³⁾ Den danske Hær bestod jo som Regel af tyske Lejetropper.

havde næppe mere end godt $\frac{1}{3}$ af det svenske Fodfolk paa 23000 Md. fuldendt sin Uddannelse. Den svenske Hær blev saaledes grebet midt i en Omdannelsesproces, og ogsaa derfor havde Danmark store Muligheder for at vinde et kort, afgørende Felttog⁴⁾.

Frederik II havde i 1550'erne foretaget en lang Studierejse i Tyskland og var der kommet i nær og beundrende Forbindelse med en Række tyske Lejetropførere af betydelig Krigserfaring, Mænd som Günther von Schwarzburg, Jürgen von Holle og Hilmar von Münckhausen, der alle havde deltaget i de store Krige mellem Frankrig og Habsburg⁵⁾. Med disses Hjælp samlede Frederik II den største Lejetrophær, som Danmark endnu havde ført i Marken mod Sverige, over 30.000 Md.⁶⁾, der overvejende var Tyskere, krigserfarne og fuldtud moderne organiseret, med det Talforhold mellem Skytter og Pikenerer, der ansaas for mest hensigtsmæssigt til Slag i aaben Mark. Det var en Styrke, der i Omfang var helt jævnbyrdig med de Hære, der indsattes i Samtidens kontinentale Krige, ja, var en hel Del større end Gennemsnittet af dem⁷⁾. Disse 30.000 Md. skulde løbe Sverige over Ende, efter først at have spærret Landet ude fra Kattegat ved at erobre Elfsborg, dets eneste Fæstning paa Kattegatkysten. Anden Operationsplan kunde der umuligt være Tale om, da Danmarks økonomiske Kræfter slet ikke kunde betale disse meget betydelige Troppestyrker til mere end eet enkelt Felttog⁸⁾.

Ogsaa Danmark raadede over nationale Troppestyrker, dels Adelsrytteriet (kaldet Rostjenesten), der i Kraft af, at Adelen havde en betydeligt stærkere Stilling i Danmark end i Sverige, var kendeligt talrigere end sin svenske Modpart⁹⁾, og dels Fodfolksopbud af Borgere og Bønder. Adelen havde imidlertid i udstrakt Grad været Modstander af Krigen, der først og fremmest skyldtes Pres. fra Kongen og dennes Kreds, saa derfor og fordi han ansaa den for overflødig, lod Frederik II Rostjenesten blive hjemme, mod at Adelen gjorde de økonomiske Indrømmelser i Form af Skatter og Laan, der ubetinget var nødvendige af Hensyn til de kolossale Udgifter til den hvervede Hær¹⁰⁾. Det nationale Fodfolk stod langt under det svenske i Kvalitet, eftersom det slet ikke havde nogen Organisation ved Krigens Begyndelse og dertil en ganske utids-

⁴⁾ Sveriges Krig I 60—76.

⁵⁾ Colding 487—89.

⁶⁾ Nemlig 3 store Infanteriregimenter à ca. 20 Fænniker, hvoraf det ene 2. August 1563 talte 9368 Md. (E. M.: Hærvæsen 60), 9 Faner Ryttere samt den tyske Halvdelen af Hoffanen, d. v. s. godt 27000 Md. Fodfolk og over 3000 Ryttere. Se KB 20. Maj 1563 og Gyldenstjerne 261.

⁷⁾ Se Oman's fremstilling i »A history of the art of war in the 16th century«.

⁸⁾ Se Arup 572 Bd. II. Alene de 3 Infanteriregimenter kostede 150000 Daler pr. Maaned, mens en dobbelt Landeskat højst kunde indbringe 200000 Daler pr. Aar.

⁹⁾ Sveriges Krig I 73. Det svensk-finske Adelsrytteris Takseringsstyrke var i 1563 1181 Ryttere, hvoraf der mødte 654. De 642 Ryttere, hvormed Adelsrytteriet deltog i Halmstadoperationen i Efteraaret 1563, var dets betydeligste Opbud i hele Vasatiden.

¹⁰⁾ K. B. 27. Marts, 6. April, 16. April, 17. April og 22. Maj 1563 samt Gyldenstjerne 261.

svarende Bevæbning (mest uhensigtsmæssige Spyd og kun faa Skydevaaben og Piker¹¹⁾). Byernes Ophud, Borgervæbningerne, var man allerede op mod 1550 begyndt at betragte som uegnede til Kamp i aaben Mark, og desuden anvendtes Borgerne i højere Grad til Besætning paa Flaadens Skibe og til Forsvar af deres egne Fæstningsværker¹²⁾.

Anvendelsen af nationale danske Tropper i 1563 blev derfor yderst begrænset. Halvdelen af den meget store Hoffane paa ca. 750 Heste var dansk¹³⁾, og desuden deltog den skaanske Adelsfane samt Bondeophud fra Omraaderne Øst for Øresund i Forsvaret af deres eget Omraade¹⁴⁾, mens Felthærens tyske Troppemasser skulde afgøre Krigen inde i Sverige. Hovedparten af Rostjenesten fra Omraaderne Vest for Øresund varskoedes for eventuel Indsats i Hertugdømmerne til Beskyttelse af Sydgrænsen. I Sommeren 1563 foregik der nemlig mystiske Troppesamlinger i Nordtyskland, som dog senere viste sig intet at have at gøre med de nordiske Forhold, hvorfor Rostjenesten heller ikke blev sat ind¹⁵⁾.

Forsøget paa at løbe Sverige over Ende blev imidlertid en Fiasko, selv om Fæstningen Elfsborg dog erobredes. Hæren blev ført ubeslutsomt og uden ringeste Vovemod, Terrænet og det yderst sparsomme Vejnet var ufremkommeligt og Forsyningstjenesten til de meget store Troppemasser direkte slet organiseret, saa allerede i Oktober var Hæren tilbage i Vinterkvarterer i Skaane. Pengemangelen var nu saa stor, at ca. $\frac{1}{3}$ af de 30.000 Tyskere maatte afskediges¹⁶⁾, og man maatte regne med snart at blive nødsaget til at skære Styrken yderligere ned. Der planlagdes dog endnu et Forsøg paa at udnytte de resterende $\frac{2}{3}$ af Tyskerne til at nedkæmpe Sverige; det skulde ske ved Midvintertide, hvor Terrænet formedels Frosten vilde være lettere fremkommeligt¹⁷⁾. Erik XIV kom dog Danskerne i Forkøbet og gjorde i Oktober—November et energisk Forsøg paa at erobre den danske Kystfæstning Halmstad, der havde stor strategisk Betydning som Forbindelsesled mellem Halland og Skaane. Forsøget afvistes, og paa Tilbagetoget blev den svenske Hær slaaet ved Mared. Her deltog baade den danske Hoffanegeschwader og den skaanske Adelsfane, men kun med daarligt Resultat¹⁸⁾, de danske Faner var endnu ikke sammenarbejdede som Enheder, først opstillede ved Fredsbruddet, som de var.

Efter at den danske Hær atter var vendt tilbage til sine skaanske

¹¹⁾ E. M.: De nat. Trp. 179—80 samt Mog. Gyld. III 17—19.

¹²⁾ E. M.: De nat. Trp. 155—56.

¹³⁾ Den udgjorde operativt set 2 »Geschwader«, som Datidens Betegnelse var, en tysk og en dansk. Se E. M.: Om Rytteriet 458—60 Bilag, hvor der er aftrykt en Mønstringsseddel.

¹⁴⁾ K. B. 2. August og 7. August 1563.

¹⁵⁾ Sørensens Papirer: Hertug Adolf til Fr. II 2. Juli 1563. Danica No. 28 Fasc. 48. Desuden K. B. 7. Juli 1563 og 23. Januar 1564.

¹⁶⁾ Det drejede sig om Münckhausens Regiment og 3 Faner Ryttere. Gyldenstjerne 265.

¹⁷⁾ K. B. 30. Septbr. 1563.

¹⁸⁾ Især skulde den skaanske Adelsfane have klaret sig daarligt. Mog. Gyld. II 280—82.

Kvarterer, stærkt indskrumpet ved Tab, Sygdom og Afskedigelser, stod man overfor et yderst vigtigt og samtidig vanskeligt Problem: hvorledes skulde man holde Hæren oppe paa en saadan Styrke, at Krigen kunde fortsættes og bringes til en sejrrig Afslutning? Den finansielle Stilling forbød nye store Hvervninger af tyske Lejetropper. Tilbage var kun at prøve paa at udnytte Rigets nationale Styrker, som man hidtil i alt væsentligt havde set bort fra. Hvorledes var disses Tilstand, Styrke og hvilken Brug blev der senere gjort af dem? Det er dette, der i det følgende skal skitseres.

Rostjenesten.

De Forpligtelser, som var Grundlaget for Adelsrytteriets Tjeneste under den nordiske Syvaarskrig, stammede fra 1525¹⁹⁾, men var dog senere blevet modificeret en Del. Ifølge dem skulde der af næsten alt Jordegods (Len eller adeligt Arvegods) stilles Ryttere i Forhold til de visse Indtægter. Oprindelig drejede det sig om en fuldt pansret, lansebevæbnet Rytter for hver 100 Mark eller en bereden Skytte for hver 50 Mark vis Indtægt. Takseringen af Forpligtelserne skulde foretages af kongelige Kommissærer med en aarlig Mønstring af Rytterne og deres Heste. Bestemmelserne var sikkert fyldestgørende for 1500-Tallets Forhold, det kneb blot stærkt med at faa dem overholdt. Regeringen viste sig ofte urimeligt eftergivende overfor Adelen, der, naar der ikke var overhængende Krigsfare, eller en fordreven Konge (som Kristian II) truede med at vende tilbage med Vaabenmagt, saa paa Mønstringer og Takseringer med den største Uvilje, og derfor ofte udeblev fra dem i betænkeligt stort Tal²⁰⁾.

Den Taksering, som gjaldt ved Krigens Begyndelse i 1563, forblev i Kraft til Vinteren 1565—66, da Kongen efter det blodige Slag ved Axtorna fandt, at han behøvede flere Ryttere²¹⁾. Der takseredes endelig paa ny i Sommeren 1568 og tidligt paa Aaret 1570, uden at man kan vide noget bestemt om Tendensen i disse 2 Tilfælde, idet ingen af Takseringslisterne fra Krigen er bevaret. Sandsynligvis har der været Tale om Forhøjelser i Antallet af de Ryttere, der skulde stilles, men noget praktisk Resultat er der næppe fremkommet, da der ikke samtidig blev grebet strengere ind mod Udeblivelserne²²⁾.

Der var, i Danmark som andetsteds, ældgammel Hævd for, at enhver vaabenfør Mand (med Undtagelse af Gejstligheden) uden Begrænsninger havde Pligt til at møde, naar Kongen kaldte til Forsvar af »Landet«.

¹⁹⁾ Frederik I's Registrant 18. August 1525.

²⁰⁾ E. M.: De nat. Trp. 130—31.

²¹⁾ K. B. 23. Novbr. 1565.

²²⁾ K. B. 17. Maj 1568 og K. B. 14. Januar (rettere 12. Marts) 1570.

idet man dog herved ikke forstod hele Riget, men den enkelte Landsdel (Fyn, Nørrejylland o. s. v.), der umiddelbart blev angrebet²³⁾. Derfor paa-laa der under hele Krigen Rostjenesten Øst for Øresund særlige Landeværnsforpligtelser, idet det var disse Omraader, der var særligt truet. Til Krigstjeneste uden for Rigets Grænser kunde Rostjenesten kun føres med Rigsraadets Billigelse og kun mod Betaling for den ydede Tjeneste, medens Rostjenesten selv skulde afholde alle Udgifter, saa længe den laa inden for Grænsen. Besoldningen af de danske Ryttere var meget uregelmæssig under Krigen og fremkaldte et Utal af Klager. Naar Penge-mangelen var meget stor, og det var den som Regel, kunde man bedre lade det danske Adelsrytteri (som man havde et sikkert Hold paa) end de hvervede tyske Faner uden Sold²⁴⁾. Langvarige Ophold paa dansk Omraade, som f. Eks. Overvintringer i Skaane, var meget upopulære, da Adelsmændene selv skulde betale alt, og Markedet i Skaane (p. Gr. a. den store Efterspørgsel fra de mange Soldater) altid holdt meget høje Priser²⁵⁾. Af den Grund kunde man af og til høre Klager over, at man ikke snart kom paa Togt ind Sverige, selv om Trangen derefter til andre Tider var yderst behersket. Ogsaa der var der nemlig betydelige økonomiske Tab at hente, hvis man var uheldig; mindst 3 Gange plyndredes Rostjenestens Vogntræn for store Værdier, naar Kolonnerne sad fast paa de snævre Skovveje, og een Gang var det oven i Købet af Hærens egne tyske Soldater²⁶⁾.

Rostjenestens Menneskemateriale var velegnet til at opbygge et godt Kavalleri af; det bestod af unge Adelsmænd (der fra Barnsben var opdraget til »Gudsfrygt og Rytteri«) og deres Svende, som i Fredstid gjorde Tjeneste i forskellige Stillinger hjemme paa Godserne, alle vænnet til et rask Friluftsliv med Ridning, Jagt o. a.²⁷⁾. I Brevsamlingerne mærker man tydeligt Adelsens store Interesse og Omhu for Hestematerialet, Egen-skaber, der er uvurderlige hos et Kavalleri, hvis det i Længden skal be-vare sin Kampdygtighed. Een af de Ting, der kunde provokere Rostjene-sten til flest Klager, var netop Overanstrengelse af og store Tab blandt Hestene, saaledes som man flere Gange oplevede det²⁷⁾.

Adelsrytteriet anskaffede selv sin Udrustning, og under Krigen virkede Hovedgaardene, hvis Drift styredes af Adelsmændenes Forældre eller Hustruer, som Depoter, hvorfra den størst mulige Del af Fornøden-

²³⁾ E. M.: De nat. Trp. 124—26.

²⁴⁾ Mog. Gyld. II 221—23 og 283—85 samt K. B. 24. Januar 1567.

²⁵⁾ Gyldenstjerne 288 og Kr. Gøje 22—25.

²⁶⁾ Se Trevelyans Vurdering af det samme Slags Menneskemateriale, som det fandtes hos de kongeligt sindede i den engelske Borgerkrig 1642—46. Trevelyan 408—09.

²⁷⁾ Kr. Gøje 86—88; denne skriver bl. a. fra Felttoget hjem til Hustruen: »Lad dem se mig vel til mine Heste.« Mog. Gyld. II 376—78, hvor Sønnen Henrik G., der er med Faderens Rostjenestekontingent i Felten, skriver: »... og maatte jeg ud at vaage den samme Nat, vi kom hid, og havde redet hele Dagen tilforn; det kunde I tænke, hvor godt det gjorde vore Heste, og faar (vi) svarlig lidt til dem.«

hederne (Fødevarer, Foder, nye Heste og dito Vaaben etc.) blev sendt frem, saaledes at man saa vidt muligt kunde undgaa det allerede nævnte kostbare Marked i Skaane ved at bruge egne Produkter²⁸⁾. Adelsmænd, der havde Besiddelser øst for Øresund, hjalp hyppigt Venner og Bekendte ved Rostjenesten med Forsyninger derfra eller med Husly, naar de skulde blive liggende i Skaane Vinteren over²⁹⁾.

I Begyndelsen af 1500-Tallet var langt den overvejende Del af Rostjenesten lansebevæbnede, tungt pansrede Ryttere. Der var endnu kun faa beredne Skytter, og de, der var, var bevæbnede med den uhaandterlige Arkebuse, der affyredes med Lunte. Efterhaanden som Skydevaabenene forbedredes og specielt efter Pistolens Fremkomst³⁰⁾ voksede Antallet af beredne Skytter, samtidig med, at en Del af den meget tunge Pansring, specielt Ben- og Laarbeskyttelsen, aflagdes, saaledes at Rytteriet ogsaa blev lettere bevægeligt³¹⁾. Omkring 1550 var man i Tyskland naaet frem til en helt ny Type Rytteri, de saakaldte Reiters, der, udelukkende udrustet med Pistoler og Sværd, kæmpede i dybe Kolonner med geledvis Ildafgivning, derpaa følgende Op Slutning bagest i Kolonnen og eventuelt sluttende med Indbrud med Sværdet, naar Fjenden var blevet rystet af Pistolsalverne. Man troede bl. a., at disse Reiters alene paa denne Maade kunde bryde de tætsluttede Pikenerhobe, der hidtil havde været nogenlunde usaarbare overfor det uunderstøttede Rytteri. Den hidtidige Kavalleritaktik, hvorefter Lansenererne, formeret paa 2 Geledder, ved en rask Attake med de blanke Vaaben søgte at bryde ind, havde, naar den ikke forbandtes med samtidig Indsats af Fodfolk, vist sig ineffektiv³²⁾.

Saadanne Reiters var bl. a. de hvervede tyske Ryttere, der anvendtes i den danske Hær under Krigen 1563—70, og derfor var det af ikke ringe praktisk Betydning, at ogsaa Rostjenesten havde fuldendt Aflæggelsen af Lansen og Antagelsen af Pistolen med den deraf følgende ændrede Taktik omkring 1560. Mens der ved en Mønstring i 1529 var ca. $\frac{1}{4}$ Skytter, saa var der i 1552 knap $\frac{1}{2}$ og i 1558 $\frac{2}{3}$, der var udrustet med Skydevaaben. Mønstringslisten fra 1558 er den sidste, der gør Forskel paa Lansenerer og Skytter, idet der fra den næste Liste blot angives Antallet af Heste. De sidste Lensbreve, der omtaler Lansenerer, er fra 1561, saaledes at man kan regne med, at Omdannelsen i alt væsentligt var fuldført ved Krigens Begyndelse³²⁾.

Hvor stor var Rostjenestens talmæssige Styrke under Krigen? Den

²⁸⁾ Mog. Gyld. II 291—93 og Rørdam 2RI 552—55.

²⁹⁾ Kr. Gøje 47—49 og Mog. Gyld. 514—15.

³⁰⁾ Nævnes første Gang som anvendt af østrigske Soldater i 1543. Oman 85—87 og Delbrück IV 141—49.

³¹⁾ Om Lansenerernes Rustning, se E. M.: Om Rytteriet 448. Samme Værk 449 giver den Rustning, der var gængs under Syvaarskrigen.

³²⁾ E. M.: Om Rytteriet 439—43 og 445—46 samt K. B. 23. Novbr. 65 og 11. Januar 66.

eneste Mønstringsrulle fra Aarene før 1563, der omfatter alle Landsdelene paa een Gang, er den ovennævnte fra 1552. Den er saaledes vel gammel, men den følgende halve Snes Aar har næppe ændret Billedet meget. I 1552 stillede Rostjenesten med 1343 Ryttere, nemlig:

Skaane, Halland og Blekinge	291
Sjælland, Lolland, Falster, Møn	335
Fyn	153
Jylland	564

Det ser endvidere ud til, at der var udeblevet ca. $\frac{1}{4}$ af den Styrke, der skulde være mødt, saaledes at Takseringsstyrken i 1552 har andraget omkring 1800 Ryttere, med ca. $\frac{1}{2}$ stillet af Lenene og ca. $\frac{1}{2}$ af Adelens Arvegods³³). Den Styrke, som Rostjenesten kunde møde med til et Felttog, vilde dog altid være mindre end baade de 1800 og de 1350 Ryttere, for rent bortset fra at man ogsaa i Krigstid maatte regne med adskillige Udeblivelser, saa detacheredes mange af Rostjenestens Adelsmænd og Svende til andre Opgaver: til Flaaden, hvor de anvendtes som Befalingsmandspersonale³⁴), til Grænsefæstningerne, hvor de bl.a. indgik som Kerne i Garnisonernes smaa Kavalleristyrker, der var uundværlige til Rekognoscering og Grænsevagte etc.³⁵).

I Sommerfelttoget 1564, hvori Rostjenesten deltog for første Gang med alle sine 3 Faner, nemlig den jyske, den fynske og den skaansk-sjællandske, var Styrken 829 Heste³⁶). I Foraaret 1565 oprettedes en temporær Rytterenhed specielt til Rekognoscerings- og Sikringstjeneste, den saakaldte Rendefane, bestaaende af detacherede Ryttere fra samtlige andre Faner, saaledes at den ogsaa kom til at omfatte danske Ryttere fra Rostjenesten³⁷), ligesom denne ogsaa afgav Personale og Heste til de improviserede Faner, der lejlighedsvist opstilledes af Trosheste og Staldpersonale³⁸). I Krigens største Slag, ved Axtorna i 1565, hvor der forud var gaaet et langt og tabbringende Sommerfelttog, deltog Rostjenesten med ca. 600 Heste³⁹). I Foraaret 1566 deltes den tidligere skaansk-sjællandske Fane i 2 Faner, saaledes at der derefter eksisterede 4 Rostjenestefaner. Til det store Vinterfelttog 1567—68, hvor Daniel

³³) E. M.: De nat. Trp. 136—37.

³⁴) For Eks. K.B. 14. Marts 64.

³⁵) Rørdam 2RI 422—23 og Mog. Gyld. II 493—96 (Udfald fra Elfsborg med 20 Heste og 100 Knægte) samt K. B. 23. Juni 70.

³⁶) E. M.: Om Rytteriet 422.

³⁷) Gyldenstjerne 320 og Mog. Gyld. II 725—30, hvor Tabene under denne Fane deles i en tysk og en dansk Afdeling.

³⁸) For Eks. Gyldenstjerne 323 (ved Axtorna) og Dagbog 1567—68 41 og 59 (Vinterfelttoget 1567—68).

³⁹) Efter den af Daniel Rantzau 25. Oktbr. 1565 til Fr. II afgivne Beretning, talte Rostjenesten højst 250 tjenstdygtige Ryttere efter Slaget. Ved Gennemarbejdning af Talopgivelserne i Rørdam 1RII 536—38 og Mog. Gyld. II 725—30 anslaaer jeg Tabet til andre ca. 250 Ryttere, og dertil kommer desuden Tabene blandt Danskerne under Peder Gyldenstjernes Rendefane. At regne med ca. 600 danske Ryttere kan ikke være helt galt.

Rantzau naaede frem til Østergötland, var der oprindelig samlet 900 Rostjenesteryttere, men heraf maatte dog 100 efterlades som uegnede til et Vinterfelttog⁴⁰⁾. Da man samme Vinter prøvede at samle et Forstærkningskorps, der skulde sætte Rantzau i Stand til at udnytte de vundne Resultater, evnede man ikke at opstille mere end 2 danske Faner paa ca. 400 Ryttere, og det kun ved foruden udeblevne og tidligere som syge hjemsendte Rostjenesteryttere at anvende Hoffolk og Ryttere stillet af Købstæder og Gejstlighed⁴¹⁾. Yderligere Talopgivelser findes ikke, men man gaar næppe for vidt ved at beregne Rostjenestens normale ved Felthæren indsatsberedte Styrke til ca. 800 Ryttere med ca. 1000 som Maksimum. Dette betyder, at den i Aarene 1564—70 regelmæssigt stillede mellem $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{3}$ af hele Felthærens Rytteri⁴²⁾.

Normalt gjorde Rostjenesten Tjeneste i Skaane om Sommeren og laa om Vinteren hjemsendt paa Adelsgaardene for der at hvile ud og forny Udrustningen. Undtages herfra maa Vinteren 1564—65, hvor Fanerne overvintrede i Skaane; det gærede stærkt blandt de tyske Lejetropper, ja, der udbrød voldsomme Oprør, saaledes at Tilbageholdelsen af Adelsrytteriet i Skaane ikke mindst har været foraarsaget af Trangen til i hvert Fald at have nogle enkelte paa een Gang loyale og effektive Tropper til Stede som Modvægt mod de urolige Tyskere⁴³⁾. Bondefodfolket i Skaane var jo nok loyalt, men kun lidet effektivt. Desuden laa Rostjenesten i Felten hele Vinteren 1567—68 (som allerede nævnt), hvorfor det blev langt hen paa Efteraaret 1568, før Rytterne atter stillede i Skaane⁴⁴⁾.

Den mørkeste Side ved Rostjenesten var dens næsten komplette Mangel uden for selve Kamppladsen paa det, vi forstaar som Disciplin. Specielt gjaldt det Tendensen til enten at undlade at efterkomme Kongens Ordre til at møde eller i hvert Fald at komme meget for sent. Grundene til Adelens Forsømmelser maa vel søges i dens almindelige Uvilje mod denne Krig og dels i den langt større Rolle, som Pasningen af Lenenes Administration eller Godsernes Drift nu spillede for Adelsmændene efter den store Prisstignings og dermed de store Avancemuligheders Begyndelse. Tidligere havde der kun været drevet lidt Landbrug paa Hovedgaardene, man havde mest levet af Fæstebøndernes Afgifter og havde ikke behøvet at bruge ret megen Tid paa Pasningen af Gaardens Drift⁴⁵⁾. Adelen havde været en Rigsadel, en Krigerstand; nu derimod

⁴⁰⁾ Dagbog 1567—68 8—10.

⁴¹⁾ Gyldenstjerne 378 og 408 samt Dagbog 1567—68 125.

⁴²⁾ I Vinterfelttoget 67—68 deltog til Eks. 1150 tyske Ryttere mod ca. 800 danske af Rostjenesten. Dagbog 67—68 8—10. Se ogsaa Dancay 54—58.

⁴³⁾ Mog. Gyl. II 512—14 og Sørensens Papirer: Danica 51 Jørgen Lykke til Fr. II ca. 21. Decbr. 1564. J. L. udtrykker sin Tillid til de danske Tropper ved at skrive: »Vort eget Folk gør vel, hvad dem bør at gøre.«

⁴⁴⁾ K. B. 30. Septbr. 1568.

⁴⁵⁾ E. M.: De nat. Trp. 145—46. Som Eksempel paa, hvor stærkt Ejendommens Trivsel kunde optage en Rostjenesteadelsmand, se Kr. Gøje 72—73.

var den blevet en af Landbrug ivrigt optaget Godsejerstand, der nok endnu havde Rester af gamle Tiders Krigeriskhed tilbage, men som følte sig stærkt forulempet ved langvarigt Fravær fra Gaarde og Len, specielt naar det drejede sig om Overvintringer i Skaane⁴⁶⁾. Visse Elementer som for Eks. Rigsraaden Herluf Trolle havde dog endnu et aabent Blik for de Forpligtelser, Adelen havde til Gengæld for sine store Privilegier⁴⁷⁾.

Rostjenestens Faner bestod ikke, som vor Tids Troppeenheder, af Befalingsmænd og Menige uden indbyrdes personlig Forbindelse, men derimod af Smaatroppe, hver bestaaende af en Adelsmand og hans i Størrelse varierende Følge. Ved Soldberegningen opererede man med en »Normaltrop« paa 12 Ryttere, en Trænvogn med 4 Vognheste og 1 Pakhest, men den i Virkeligheden hyppigst forekommende Tropstørrelse var 6 Ryttere, 2 Vognheste og 1 Pakhest. Flere mindre Troppe blev derfor slaaet sammen og var fælles om Vognen og Pakhesten. De hvervede tyske Faner var organiseret paa samme Maade, men de havde den Størrelse (normalt ca. 300 Heste), som deres Krigsherre havde bestilt, mens Rostjenestefanerne, der var rekrutteret territorielt med Landsdelene som Basis, varierede i Styrke, regelmæssigt med den fynske som den mindste og den jyske som den største⁴⁸⁾.

Officerspersonalet, der udpegedes ved Mønstringen umiddelbart før man rykkede i Felten, talte kun 1 Ritmester, 1 Løjtnant og 1 Færnik pr. Fane, og endda var det først fra 1550, at de danske Faner normeredes med en Løjtnant. Permanent organiserede Faner med Befalingsmandspersonale i Fredstid fik Rostjenesten først i 1609, da Kristian IV i Overensstemmelse med de da nyeste nederlandske Principper om en smidigere Kommandoføring (der krævede et forøget Officerspersonale) inddelte den i 7 smaa Faner⁴⁹⁾. Syvaarskrigens Rytterenheder paa ca. 300 Heste (ikke sjældent mere) har været tunge at manøvrere med.

Nogen Uddannelse indenfor de taktiske Enheder havde Rostjenesterytterne ikke ved en Krigs Begyndelse, kun deres solide Grunduddannelse i Ridning, Skydning, Jagt o.s.v., saa det varede noget, før det var muligt at opnaa det fornødne Maal af taktisk Samvirke. Dette kan bl. andet ses af Rostjenestens svage Indsats i det første Krigsaar. Allerede i Slaget ved Axtorna viste Rostjenesten sig imidlertid udmærket duelig, evnede at holde sammen til det sidste trods meget svære Tab. Dér bl. andet sikredes den moralske Overlegenhed over det svenske Rytteri, der varede Krigen ud. Om Rostjenesten i Effektivitet naaede op paa Højde med de professionelle tyske Faner, tillader det foreliggende Ma-

⁴⁶⁾ Kr. Gøje 45—47.

⁴⁷⁾ Se Artiklen om Herluf Trolle i det danske biografiske Leksikon.

⁴⁸⁾ E. M.: Om Rytteriet 414—16, 422 (Note) og 423—24 samt E. M.: De nat. Trp. 133.

⁴⁹⁾ K. B. 30. Septbr. 1568. E. M.: Om Rytteriet 430—31 og E. M.: De nat. Trp. 133.

teriale desværre ikke nogen sikker Bedømmelse af, men efter 1563 omtaler Kilderne i hvert Fald ikke nogen kvalitativ Forskel.

Syvaarskrigen var en blodig Krig. Der kæmpedes haardnakket mellem to Arvefjender, og Rostjenestens Tab saavel i Kamp som paa Grund af Sygdomme blev store. Ved Axtorna mistede det dansk-tyske Rytteri vel Halvdelen af sin Frontstyrke paa omkring 1500 Mand, Rostjenesten alene 250 af ca. 600 Mand. Een af de haardest ramte Enheder var den fynske Fane, der efter Slaget havde omkring 50 Mand tilbage af 150⁵⁰). Tabene ved denne Lejlighed var saa store, at Kongen mod Tidens Sædvane greb aktivt ind for hurtigst at skaffe ordentlig Sygehjælp til de saarede Rostjenesteryttere, da han ellers i Fremtiden maatte paaregne kun at have en stærkt reduceret Rostjeneste til sin Raadighed; Reserven af brugbare Ryttere var meget begrænset⁵¹). Noget af det, der ærgrede Rostjenesteadelsmændene selv mest, var de mange Heste, der gik til; de kostede jo bl. a. mange Penge. Een enkelt Adelsmand mistede saaledes 9 Heste paa Sommerfelttoget 1564, døde eller ødelagte⁵²).

Kan der siges noget bestemt om Rostjenestens Kvalitet i Forhold til det svenske Kavalleri? Mange Begivenheder under Krigen viser, at det dansk-tyske Rytteri hævdede en solid Overlegenhed over det svenske, specielt i aabent Terræn⁵³). Værst stillet var Rostjenesten, naar den svenske Hær benyttede sig af Rytteriets Vanskeligheder i det svært fremkommelige Skovterræn; et Forhug spærrer for Fremmarschen ad den snævre Skovvej, Rytteriet overfalder, mens det holder i lange Kolonner, splittet af Vogntræn og uden Manøvreevne af Betydning. Som en dansk Rytter skrev hjem i 1566: ».... Han (d.v.s. Svenskerne) har endnu ikke villet til Sletten med os« (d.v.s. møde det danske Rytteri i aaben Mark). Nej ».... det største Afbræk, Svenskerne har gjort os, det har han gjort i Skoven med Skytter«⁵⁴). Specielt under det store Vinterfelttog 1567—68 var det dansk-tyske Rytteris moralske Overlegenhed stor, det hindrede helt Svenskerne i at søge en Afgørelse, selvom det var en yderst beskednen Fodfolksstyrke, Rantzau havde med sig. I Slutningen af December 1567 skrev de 2 svenske Feltherrer Per Brahe og Hogenskild Bjelke: ».... Det vilde ikke være raadeligt, som alle fornemste og forstandigste har raadet os til det, at levere Fjenden et Feltslag, eftersom han i aaben Mark er os saa vidt overlegen med sine Ryttere«. De 2 Svenskere foretrak i Stedet at fortsætte med at føre Kampen fra Forhug i Skovene, hvor Rytteriet ikke havde mange Mulig-

⁵⁰) Daniel Rantzaus Brev til Fr. II 25. Oktbr. 65, Rørdam 1RII 536—38 samt Mog. Gyld. I 725—30.

⁵¹) K. B. 31. Oktbr. 65.

⁵²) Mog. Gyld. II 471—73.

⁵³) Se Stilles Vurdering Side 42 i »De ledande ideerna«: »Därjämte bör framhållas, att af alla tecken att döma det danska kavalleriet varit militäriskt dugligare ännu det svenska.« Udtalelsen refererer specielt til Slaget ved Axtorna.

⁵⁴) Kr. Gøje 92—94.

heder for at gøre sig effektivt gældende⁵⁵). Det maa fremhæves, at de talmæssige Forhold saavel ved Axtorna i 1565 som i Östergötland i 1567—68 gik Danskerne afgjort imod. Forskellen laa i Kvaliteten, en Forskel, der paa mindre end 75 Aar paa saa katastrofal Maade for Danmark skulde blive vendt om.

Det nationale Fodfolk.

Det nationale Fodfolk, der anvendtes i denne Krig, rekruteredes langt overvejende blandt Bønderne, idet Købstæderne dels kun repræsenterede en ringe Del af Landets Befolkning, dels skulde stille Hovedparten af de Søfolk og det Fodfolk, som Flaadens Skibe bemandedes med, og endelig ogsaa skulde forsvare sine egne Befæstningsanlæg. Indenfor Bondefodfolket kunde der skelnes, om end ikke skarpt, mellem 2 Kategorier: dels de Landeværnsopbud, Mand af Hus, der især anvendtes til Grænse- og Kystforsvar, og som derved faktisk kun traadte i Funktion i Landsdelene Øst for Øresund, paa Øerne i Østersøen og i de sydøstdanske Kystegne (Møen, Sydsjælland og Lolland-Falster), og dels de Opbud, der skulde indgaa som Led i selve Felthæren, og som fortrinsvis var fra Egne, der ingen Landeværnsopgaver havde⁵⁶).

Et almindeligt Kystforsvar blev beordret oprettet paa alle Rigets Kyster i Juni 1563⁵⁷), men Erfaringerne viste snart, hvor der var Fare at vente fra den svenske Flaade; Foranstaltningerne paa de øvrige Steder gik derefter i sig selv igen. Af og til maatte der sendes virkeligt organiserede Fænniker af det danske Opbud⁵⁸) eller af hvervede Tyskere til de truede Omraader, for Landeværnets militære Duelighed var mange Steder, især hvor man var paa større Afstand af Grænseegnene, yderst ringe. Saaledes skrev en dansk Befalingsmand i 1565 fra Gedser »... om Kongen vilde sende 100 Hageskytter hid til Falster og Gedser, thi jeg formærker intet Værn af disse fattige Bønder, om noget alvorligere Indfald kommer paa⁵⁹). Bedst organiseret var Kystforsvaret paa de to Østersøer Gotland og Bornholm⁶⁰), der klarede sig godt igennem paa Trods af deres udsatte Beliggenhed.

Det var ikke let at etablere en effektiv Bevogtning af Landegrænsen mod Sverige, da netop de Herreder, der skulde paatage sig den, var de tyndest befolkede. For Eksempel udførtes Bevogtningen i det udsatte Gønge Herred først af Herredets eget Landeværn, forstærket med nogle

⁵⁵) Rørdam 2RI 186—92 og 227—38.

⁵⁶) E. M.: De nat. Trp. 174—75.

⁵⁷) K. B. 10. Juni og 11. Juni 63.

⁵⁸) K. B. 25. Juni og 4. Juli 65.

⁵⁹) Mog. Gyl. II 618—19. Afsenderen er Claus Hvidtfeldt.

⁶⁰) For Bornholm se den lybske Kommandant Schweder Kettingks Breve, gengivet hos Hübertz.

faa regulære Soldater, men Bønderne led et stort Afbræk i deres Næring ved den stadige Vagttjeneste. Man prøvede derfor til forskellige Tider dels at lade dem antage nogle ledige Karle til at passe Vagten⁶¹), dels at sende dem regulære hvervede Tropper⁶²) (hvilket var meget uøkonomisk, da der var den største Brug for disse ved Felthæren) og endelig ved at opbyde Bønder fra de bagvedliggende Herreder til Støtte, hvilket blev den almindelige Fremgangsmaade⁶³). Det var af den Grund, at Skaane, Halland og Blekinge, naar man ser bort fra de 4 Fænniker, der opstilledes allerede i Vinteren 1563—64 til Forsvaret af Blekinge⁶⁴), ikke deltog i Opstillingen af de mere regulære Tropper til Felthæren.

Basis for Landeværnets Organisation var Herredet, idet hver havde sin egen Fænnike, hvorunder Herredets samlede Opbud kæmpede⁶⁵). Virkelige Officerer eller militær Uddannelse fandtes ikke, og Bevæbningen var ganske utidssvarende, idet der i høj Grad savnedes Skydevaaben⁶⁶), der netop passede godt for et Landeværn, der kunde og skulde kæmpe i Ly af de store Skove og ikke behøvede at møde Rytteri i aaben Mark. Hovedudrustningen var forskellige Slags antikverede Spyd, og man anvendte stadig Armbrøster⁶⁷). Disciplinen var ganske ringe⁶⁸). Højden af det, Landeværnet kunde udrette, var at afvise svenske Smaaskarers Plyndringstogter og at hindre større Styrker i ugenert at sprede sig til Plyndring og Ødelæggelse (saaledes som det med delvist Held blev gjort under det svenske Fremstød til Skaanes Sydkyst ved Ystad i 1569⁶⁹).

Da man fra Vinteren 1563—64 begyndte at opstille Enheder af Bondsoldater til Støtte for eller til Tjeneste ved selve Felthæren, anvendte man først det gamle Lægdsprincip, som ogsaa anvendtes i de Landeværnsstyrker, der skulde forrette Grænsevagt; af Lægder paa hyppigst 10 Bønder (men ogsaa af og til 5, 6 eller 15) skulde der stilles een Soldat, mens Resten udrustede og underholdt ham⁷⁰). Den store Udskrivning i 1565 var et radikalt Brud paa denne Fremgangsmaade, idet der her er Tale om den første egentlige Udskrivning, baseret paa de

⁶¹) K. B. 18. April 64.

⁶²) Sørensen's Papirer: Uddrag af Samlinger til den danske Adels Historie. Frants Brockenhuus til Nylands Herred 4. Marts 68. Der sendes til Vagttjeneste i dette Herred fra Felthæren 2 Fænniker og nogle Ryttere.

⁶³) For Eks. K. B. 3. Oktbr. 63.

⁶⁴) K. B. 30. Marts 64, Herluf Trolle 163—64 og Gyldenstjerne 274—76 og 292—96.

⁶⁵) K. B. 9. Oktbr. 65.

⁶⁶) E. M.: De nat. Trp. 179—80 samt Mog. Gyld. III 17—19. Af 30—40 Karle af Aalbo Herred havde saaledes endnu i 1566 kun 6—7 Skydevaaben.

⁶⁷) K. B. 3. Oktbr. 63.

⁶⁸) K. B. 9. Oktbr. 65 og Sørensen's Papirer: Danica 51/27 Lauge Brahe til Fr. II 19. Oktbr. 65. For Afslutning af Bondefred og ulovlig Handel over Grænsen, se K. B. 28. Novbr. 64.

⁶⁹) Gyldenstjerne 436 og 438—40.

⁷⁰) Hver 10de Mand: K. B. 3. August 64 og 27. Febr. 66 etc. Hver 6te Mand: Herluf Trolle 196—97. Hver 15de Mand: K. B. 26. Juli 67.

ikke-ejendomsbesiddende Klasser (d.v.s. paa Bondesønnerne, Ungkarlene, Tjenestedrengene etc.) med den sædvanlige Undtagelse for Adels Ugedagstjenere⁷¹).

De første regulære nationale Enheder var de 4 Fænniker, der i Vinteren 1563—64 sendtes til Blekinge for at understøtte de svage Herredsopbud i denne tyndtbefolkede Landsdel i Grænseforsvaret. Nogle af dem lagdes i Garnison i Ronneby og gik til Grunde i Efteraaret 1564, da Svenskerne stormede Fæstningen. Nogen Regimentsorganisation var der tilsyneladende ikke til at knytte dem sammen.

Den næste Samling af nationalt Fodfolk foregik under stor Forvirring i Sommeren 1564; det var hver 10. Mand af hele Riget Vest for Øresund, der skulde stille. Her og altid under denne Krig mærkede man stærkt Savnet af et egnet Officerskorps⁷²). Der blev af de fremmødte organiseret Fænniker à 300 Md., hvoraf 2 straks maatte sendes til Forstærkning af de svage Garnisoner i Kystfæstningerne Båhus og Varberg⁷³). I December organiseredes Fænnikerne, hvis Antal ikke kendes, i Skaane til et Regiment med den fremtrædende Rigsraad Frants Brockenhuus som Oberst. Det tyske Fodfolk var i konstant Mytteritilstand paa Grund af udeblivende Sold og ikke til at rokke ud af sine Kvarterer langt nede i Skaane, hvorfor det nyudskrevne danske Regiment Vinteren igennem maatte støtte Landeværnets Grænseforsvar saa godt det kunde; det laa i den strategisk vigtige sydlige Del af Halland, omkring Fæstningerne Halmstad og Varberg⁷⁴).

Med Hovedparten af det tyske Fodfolk helt ude af Kontrol var Stillingen kritisk for Danmark, man maatte mere end nogensinde søge til Udnyttelse af de nationale Tropper som den eneste Udvej. Paa Rigsraads-mødet i Nyborg i December 1564 nedsattes der et Udvalg af Rigsraads-medlemmer til at undersøge Mulighederne; blandt dem var bl.a. Admiralen Herluf Trolle, der fra Flaadens Operationer i 1564 havde stor Tiltro til Anvendeligheden af danske Tropper. Saaledes havde han i Juli 1564 skrevet til Kongen: »Hvis Eders Majestæt ikke havde brugt det danske Fodfolk til Skibs i Aar, da havde det været at befrygte, at vi denne Dag havde været for København igen (d.v.s. at Flaaden ikke kunde have holdt Søen). Disse danske lader dem bedre nøje med Fetalje og Spisning og der tilmed bruge til alt Arbejde, hvor man har dem Behov, og gør derhos alt, hvad godt Folk bør at gøre«⁷⁵). Kommissionens

⁷¹) K. B. 4. Jan. 65.

⁷²) E. M.: De nat. Trp. 182—83 og K. B. 25. August 64. Permanent organiseret blev de nationale Fodfolksenheder i Danmark først i 1614, da der opstilledes en Bonde-milits paa 4000 Mand.

⁷³) K. B. 2. Juli og 6. Septbr. 64.

⁷⁴) Herluf Trolle 284—89 og 289—91, Mog. Gyld. II 517—18 samt K. B. 10. Decbr. og 15. Decbr. 64.

⁷⁵) Herluf Trolle 211—16.

Betænkning udsendtes $\frac{1}{2}$ 1565 som kongelig Befaling: Omraaderne Vest for Øresund skulde stille ialt 12.210 Knægte, nemlig

7010 fra Jylland	2650 fra Sjælland
600 fra Lolland	400 fra Falster
1550 fra Fyn og dertil knyttede Øer.	

De skulde formeres i Fænniker à 400 Md., d.v.s. ca. 30, og Statsmagten traf Foranstaltninger til at sikre, at disse fik en rigelig Tildeling af Skytteudrustning⁷¹⁾.

Man fik dog slet ikke det paatænkte Udbytte af denne storstilede Troppesamlingsplan. Dels manglede man helt det administrative Apparat, det egnede Befalingsmandspersonale og den passende og tilstrækkelige Udrustning til at udnytte saa store Styrker⁷²⁾, og dels mødte mange enten ikke til Udskrivningen (Korruption var ikke noget ukendt Begreb), udeblev ved Fremmødet før Afmarschen eller løb hjem igen paa den daarligt organiserede Fremmarsch til København. Disciplin eksisterede næppe; fra Odense klagedes specielt over Vendelboerne: »Jeg tror vist, om saa er, som Ord gaar af, de er værre end Fjenderne« skrev Førstesekretæren i Danske Kancelli, Hans Skovgaard⁷³⁾. Resultatet blev i første Instans, at man pillede de bedste Skytter ud af de langsomt og uregelmæssigt ankommende Skarer og sendte dem til Flaaden, mens Resten blev sendt hjem igen, med Ordre til at holde sig klar, til Kongen atter skulde faa Brug for dem⁷⁴⁾.

I Henhold hertil fornyedes Indkaldelsen i Slutningen af Maj 1565, og i Slutningen af Juli var man naaet saa langt, at man paa Sjælland var ved at fuldende Dannelsen af et Regiment under Jørgen Bilde; ganske vist blev det kun paa 11—12 Fænniker med ialt ca. 3000 Md. Mens Regimentet laa paa Sjælland, anvendtes det til Kystvagt i SØ, hvor den svenske Flaade truede⁷⁵⁾. Det skulde derefter indsættes i Blekinge (altsaa ikke mod den svenske Hovedhær), hvilket sikkert ogsaa havde været klogt, da Disciplinen ikke var blevet bedre, og Kommandoføringen var slap; mange af Soldaterne bortkastede under anstrengende Marscher deres Harnisker og Skydevaaben⁷⁶⁾.

I Halland var den danske Hovedhær under Rantzau imidlertid blevet trængt helt tilbage til Halmstad, efter at have lidt svære Tab specielt af Sygdom, og Svenskerne havde givet sig til at belejre Varberg. Regimentet Brockenhuus var gaaet i Opløsning, store Dele af det var deserteret paa Grund af Sult, Resterne var blevet anvendt til at forstærke Kystfæstningernes Garnisoner med. Fra Begyndelsen af August hører man ikke

⁷¹⁾ Mog. Gyld. II 554—55.

⁷²⁾ K. B. 5. Febr. og 8. August 65 samt Mog. Gyld. II 560—62.

⁷³⁾ K. B. 19. Febr., 4. Marts, 17. Marts, 18. Marts, 21. Marts, 29. Marts og 21. Maj 65.

⁷⁴⁾ K. B. 25. Juni og 4. Juli 65 samt Mog. Gyld. II 657—58 og 692—96.

⁷⁵⁾ Mog. Gyld. II 698—99 og K. B. 9. Septbr. 65.

mere om det⁸¹). Regimentet Bilde blev derimod i Huj og Hast omdirigeret til den Undsætningshær, der var under Opstilling i det sydlige Halland omkring Halmstad; hertil naaede det i Begyndelsen af September, og det deltog i de følgende Kampe frem til Slaget ved Axtorna ^{20/10} 65. De 6 danske Fænniker, der var med der⁸²), hørte til Regimentet, der blev stærkt medtaget; store Dele af det forlod med eller uden gyldig Grund Hæren, hvilket Kongen bebrejdede Bilde stærkt. Med Udgangen af Oktober hører man ikke mere Tale om Bildes Regiment, der uden Tvivl er blevet opløst⁸³). Saaledes var de 2 danske Regimenter ude af Sagaen, og danske Fodfolksformationer af denne Størrelse og virkeligt bestemt til Brug ved Felthæren træffes ikke mere under denne Krig. De ret store Styrker, der blev opbudt til Undsætningsekspeditionen i Vinteren 1567—68, var et løst Landeværn, uden ringeste Effektivitet⁸⁴).

Denne gennemførte Fiasko havde allerede, før Forsøget var ført til Ende (d. v. s. i September 1565), faaet Kongen, der aldrig havde næret høje Tanker om sine Undersaatter som Soldater, til at opgive Tanken om at faa brugbare danske Enheder. I Stedet forelagdes der Rigsraadet en Plan om, at af Rigets Bønder skulde hver 5, af Præster og Kanniker hver 2 betale en Skytte den fornødne Sold Aaret igennem, mens Købstæderne skulde betale Befalingsmandskorpset⁸⁵). Karakteristisk er det, at Tendensen i den danske Hær under Krigen gaar mod stadig at forøge Antallet af Skytter, velegnede til Skovkampe, mens Erik XIV stræber efter at forøge Antallet af Pikenerer for at kunne møde den efter kontinental Skik udrustede danske Hær i aaben Mark⁸⁶). Rigsraadet gik ikke ind paa Forslaget, der vist ogsaa var noget vel optimistisk i sin Tanke om, at man paa dette Tidspunkt af Krigen skulde kunne faa Danmark til at betale for over 20.000 Md. hvervede Soldater. Grundtanken, Mistilliden til de danske Fodfolksopbud, voksede kun ved de følgende Aars Erfaringer og modnedes til Virkeliggørelse i Kongens Brev af 1/2 1568 til alle Bønder i hele Riget, hvori Frederik II udtalte, at han i Samraad med Rigsraadet havde besluttet at lette Landbefolkningen for Besværet med Udbuddene, og at man i Stedet for vilde benytte udenlandske hvervede Tropper. Hver 20 Bønder skulde lægges i Lægd og i et Aar fra Brevets Udstedelse give 20 Mark pr. Maaned til Besoldning af Krigsfolkene. Dermed skulde de være fri for al videre Forpligtelse⁸⁷) (naar man ser bort fra Landeværnspligten, der var en Selvfølge paa denne Tid). 5.000

⁸¹) Vaupell 80.

⁸²) Nyt Hist. Tidsskrift IV 188—90. Fr. II's Brev til Borgmestre og Raad i Lübeck 27. Oktbr. 65.

⁸³) K. B. 31. Oktbr. 65.

⁸⁴) Gyldenstjerne 387 og 408.

⁸⁵) K. B. 21. Septbr. 65.

⁸⁶) Een af Brockenhuus's danske Fænniker talte i Sommeren 65 220 Mand, hvoraf 1/2 var Pikenerer og 1/2 Skytter. Rørdam 2RI 473.

⁸⁷) K. B. 1. Maj 68.

Lægder à 20 Mark vilde give 100.000 Mark pr. Maaned. En hvervet Knægts normale Sold var 10 Mark pr. Maaned⁸⁸⁾, saaledes at der vilde kunne holdes op mod 10.000 Knægte ($\div$ Befalingsmænd og Generaludgifter) for Skatten, hvis den kom ind i fuldt Omfang, d. v. s. kun Halvdelen af det, der havde været paatænkt i 1565. Men heller ikke saa store Pengesummer eller Troppestyrker blev det nogensinde til efter denne Ordning.

Efter Slutningen af 1565 udgjorde Mikkel Gønges Friskytter de eneste nationale Fodfolkstropper af regulært Tilsnit. Denne Fænnike havde bestaaet lige fra 1563, og desuden eksisterede der i hvert Fald 1566—67 og 68 en tilsvarende Enhed under Aage Brun⁸⁹⁾. Begge Fænniker deltog i det store Vinterfelttog 1567—68 under fælles Kommando af Mikkel Gønge, der tillige førte sin egen Fænnike⁹⁰⁾. Fra Starten var Friskytterne, som de øvrige danske Knægte, opbudte⁹¹⁾, men i Kraft af Enhedernes lange Levetid og af dygtige Officerer fik de snart Ord for den største Effektivitet; de anvendtes først og fremmest til Opklarings- og Spejder-tjeneste samt til Grænsebevogtning⁹²⁾, hvortil de alene var fuldt egnede, da det tyske Fodfolk var for lidt sted- og sprogkendt, mens det øvrige danske Fodfolk (saa længe det eksisterede) var af for ringe Kvalitet. Friskytterne havde tiltrukket mange eventyrlystne Elementer (Fænnikerne havde et daarligt Navn for Lyst til Plyndring⁹³⁾), der repræsenterede et betydeligt bedre Soldatermateriale for dette lette Infanteri end de tunge, uinteresserede Bønder i de øvrige udskrevne Enheder. I 1569 nævnes det imidlertid udtrykkeligt, at Friskytterne var hvervede paa samme Betingelser som det tyske Fodfolk⁹⁴⁾; det maa antages, at denne Overgang til hvervet Status i hvert Fald formelt er sket i Forbindelse med Ordningen af 1568. Friskytterne har været for værdifulde til at opløse og er derfor i alle Henseender gledet over i de hvervedes Rækker. Som en Erkendelse af dygtig Indsats adledes Mikkel Gønge i 1571⁹⁵⁾, en i Danmark for den Tid ualmindelig Hæder.

De faa Gange, Købstædernes Borgervæbninger blev anvendt i aaben Mark, var deres Præstationer ikke bedre end Bøndernes, hvorimod de kæmpede haardnakket i Forsvaret af deres Byer; disse havde imidlertid

⁸⁸⁾ E. M.: Om Fodfolket 169 (Note).

⁸⁹⁾ Om Gønge: Mog. Gyld. III 136—38, K. B. 4. Oktbr. 63. Om Brun: 12. Novbr. 65 og 22. Jan. 67.

⁹⁰⁾ Se Dagbog 67—68 8—10 og 78.

⁹¹⁾ K. B. 4. Oktbr. 63 og 18. Septbr. 64 samt Mog. Gyld. 16. Novbr. 64. Mog. Gyld. til Fr. II, hvor der ligefrem tales »... om det Udbudsfolk«.

⁹²⁾ Mog. Gyld. II 345—46. Mikkel Gønge til Børge Trolle 16. Juni 64: »... at jeg er ganske svag paa Folk, fordi jeg skal altid bruge mit Folk paa Spejderveje og andet, som fornøden er, fordi her er ingen anden, som saadant kan udrette uden de alene...« Desuden K. B. 18. Novbr. 64.

⁹³⁾ K. B. 26. Jan. 1566.

⁹⁴⁾ K. B. 12. Novbr. 69 »... der vil tjene for Løn i Klæde og Penge ligesom andre Knægte...« og K. B. 14. Novbr. 69.

⁹⁵⁾ Se Biografisk Leksikon om Mikkel Gønge.

kun smaa Befolkningstal, og Borgersoldaternes Antal var derfor utilstrækkeligt (i 1564 var der saaledes i den vigtige Fæstning Halmstad kun 80 tjenestedygtige Borgere⁹⁹), saaledes at man paa anden Maade maatte forstærke Byerne. De ikke truede Byer ydede, som allerede nævnt, deres Bidrag til Krigens Førelse ved at sende Søfolk og Fodfolksknægte til Flaadens Skibe.

Konklusion.

Som det ses af det her fremstillede, lykkedes det ikke gennem Anvendelse af forøgede nationale Troppstyrker at generhverve den fornødne militære Overvægt (tabt efter de store Afskedigelser af hvervede Tropper i 1563—64), der skulde til for at tvinge Sverige i Knæ. Rostjenestens Kvalitet var, ihvert Fald i selve Kamphandlerne, høj, men Styrken var lille, kun 800—1.000 Heste, uden Mulighed for nogen væsentlig Forøgelse, dels fordi der simpelthen ikke fandtes nogen Reserve af brugbare Ryttere, og dels fordi Statsmagten ikke evnede at bekæmpe de ustandselige Udeblivelser, der holdt Rostjenesten nede paa mellem $\frac{1}{2}$ og $\frac{2}{3}$ af det, den, selv fraregnet nødvendige Detacheringer, kunde have udgjort. Dannelsen af et brugbart nationalt Fodfolk lammedes afgørende af de i Fredstid helt manglende Forberedelser, og Regeringens styrende Haand var ogsaa her alt for svag og usikker. Det kan ikke betvivles, at det var af stor Betydning for Danmark i hvert Fald at have nogle nationale Tropper til Raadighed, da de tyske Hærstyrker gjorde Mytteri, men de var desværre alt for svage i Antal (Rostjenesten) eller i Kvalitet (Fodfolket) til, at man kunde tillade sig saa fast en Optræden som ønskeligt overfor Tyskerne.

Resultatet var, at man, da Statens finansielle Tilstand heller ikke i Aarene efter 1565, da man opgav det nationale Fodfolk, tillod at opretholde en tilstrækkelig stor Styrke af de effektive tyske Lejetropper, kom ind i den Ligevægts- og gensidige Udmattelsestilstand, der umuliggjorde en klar militær Afgørelse af Krigen og som førte til Freden i Stettin 1570, der stort set baseredes paa status quo.

LITTERATUR OG KILDEMATERIALE

Forkortelser anvendt i Noterne er anført i Parentes.

Kildepublikationer:

Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre II og III 1936—41 (Mog. Gyld.).
Breve til og fra Kristoffer Gøje og Birgitte Bølle. 1897. (Kr. Gøje).
Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gøje I og II. 1893. (Herluf Trolle).
Ch. de Dancay: Indberetninger 1567—73. 1901. (Dancay).

⁹⁹) Mog. Gyld. II 378—80. For Eksempler paa Købstadvæbningernes Størrelse, se E. M.: Om Fodfolket 194—96.

kun smaa Befolkningstal, og Borgersoldaternes Antal var derfor utilstrækkeligt (i 1564 var der saaledes i den vigtige Fæstning Halmstad kun 80 tjenestedygtige Borgere⁹⁹), saaledes at man paa anden Maade maatte forstærke Byerne. De ikke truede Byer ydede, som allerede nævnt, deres Bidrag til Krigens Førelse ved at sende Søfolk og Fodfolksknægte til Flaadens Skibe.

Konklusion.

Som det ses af det her fremstillede, lykkedes det ikke gennem Anvendelse af forøgede nationale Troppstyrker at generhverve den fornødne militære Overvægt (tabt efter de store Afskedigelser af hvervede Tropper i 1563—64), der skulde til for at tvinge Sverige i Knæ. Rostjenestens Kvalitet var, ihvert Fald i selve Kamphandlerne, høj, men Styrken var lille, kun 800—1.000 Heste, uden Mulighed for nogen væsentlig Forøgelse, dels fordi der simpelthen ikke fandtes nogen Reserve af brugbare Ryttere, og dels fordi Statsmagten ikke evnede at bekæmpe de ustandselige Udeblivelser, der holdt Rostjenesten nede paa mellem $\frac{1}{2}$ og $\frac{2}{3}$ af det, den, selv fraregnet nødvendige Detacheringer, kunde have udgjort. Dannelsen af et brugbart nationalt Fodfolk lammedes afgørende af de i Fredstid helt manglende Forberedelser, og Regeringens styrende Haand var ogsaa her alt for svag og usikker. Det kan ikke betvivles, at det var af stor Betydning for Danmark i hvert Fald at have nogle nationale Tropper til Raadighed, da de tyske Hærstyrker gjorde Mytteri, men de var desværre alt for svage i Antal (Rostjenesten) eller i Kvalitet (Fodfolket) til, at man kunde tillade sig saa fast en Optræden som ønskeligt overfor Tyskerne.

Resultatet var, at man, da Statens finansielle Tilstand heller ikke i Aarene efter 1565, da man opgav det nationale Fodfolk, tillod at opretholde en tilstrækkelig stor Styrke af de effektive tyske Lejetropper, kom ind i den Ligevægts- og gensidige Udmattelsestilstand, der umuliggjorde en klar militær Afgørelse af Krigen og som førte til Freden i Stettin 1570, der stort set baseredes paa status quo.

LITTERATUR OG KILDEMATERIALE

Forkortelser anvendt i Noterne er anført i Parentes.

Kildepublikationer:

Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre II og III 1936—41 (Mog. Gyld.).
 Breve til og fra Kristoffer Gøje og Birgitte Bølle. 1897. (Kr. Gøje).
 Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gøje I og II. 1893. (Herluf Trolle).
 Ch. de Dancay: Indberetninger 1567—73. 1901. (Dancay).

⁹⁹) Mog. Gyld. II 378—80. For Eksempler paa Købstadvæbningernes Størrelse, se E. M.: Om Fodfolket 194—96.

Kancelliets Brevbøger Bd. 1561—66 og 1566—70. (K. B.).

Frederik I's Registrant.

Rørdaam, Holger: Monumenta Historiae Danicae.

1. Række II: Den nordiske Syvaarskrigs Historie, s. 199—445. (Gyldenstjerne).

Tillæg Breve, s. 446—538.

2. Række I: Dagbog over Daniel Rantzaus Vinterfelttog 20. Oktbr. 1567—14. Febr.

1568, s. 1—128. (Dagbog 20. Oktbr. 67—14. Febr. 68).

Breve til Oplysning af Felttoget 1567—68, s. 129—350.

Aktmæssige Bidrag til D. Rantzaus Historie, s. 367—700.

Hübertz: Aktstykker til Bornholms Historie 1327—1621. 1858. (Hübertz).

Litteratur:

Dansk:

Arup, Erik: Danmarks Historie II. 1932.

Colding, Poul: Studier i Danmarks politiske Historie. 1939. (Colding).

Jacobsen, P. V.: Bidrag til Kundskab om de danske Købstæders Borgervæbninger. (Nyt Hist. Tidsskrift Bd. 1 1847, s. 129—239).

Madsen, Emil: Studier over Danmarks Hærvæsen i det 16. Aarhundrede. 1898. (E. M.: Hærvæsen).

Madsen, Emil: Om Fodfolket i de danske Hære i det 16. Aarhundrede. (Historisk Tidsskrift 7. Række I, s. 165—215). (E. M.: Om Fodfolk).

Madsen, Emil: Om Rytteriet i de danske Hære i det 16. Aarhundrede. (Historisk Tidsskrift 7. Række I, s. 414—460). (E. M.: Om Rytteri).

Madsen, Emil: De nationale Tropper samt Hærvæsenets Styrelse i det 16. Aarhundrede. (Historisk Tidsskrift 7. Række V, s. 123—223). (E. M.: De nat. Trp.).

Vaupell, O.: Den nordiske 7 Aarskrigs Historie. 1891. (Vaupell).

Svensk:

Generalstaben: Sveriges Krig 1611—32. Bd. 1 (Sveriges Krig).

Meddelanden från Kungl. Krigsarkivet 4: Axtorna. 1926 (Axtorna).

Ribbing, Olof: Svensk Krigskonst. 1944.

Stille, A.: De ledande Ideerna i Krigföringen i Norden. 1918. (Stille).

Tidander, L. G. T.: Nordiska sjuårskrigets historia. 1892.

Westlingh: Sjuårskrigets historia. 1879.

Udenlandsk:

Delbrück: Geschichte der Kriegskunst. Bd. 4. (Delbrück).

Oman, Charles: A History of the Art of War in the XVIth Century. (Oman).

Trevelyan, G. M.: History of England. 3. udg. 1945. (Trevelyan).

Det kgl. Biblioteks Haandskriftsafdeling:

Sørensen, Søren Anton: Samlinger til Frederik II's og den nordiske Syvaarskrigs Historie. Folio 159 I og II. (Sørensens Papirer).